

FRANC BERNIK IN RAZVOJ DOMŽAL

V prvi polovici 20. stoletja je pri razvoju Domžal igral izjemno pomembno vlogo benificiat in nato prvi domžalski župnik Franc Bernik, ki je bil v Domžalah nepretrgoma od leta 1903 do 1948, razen v času druge svetovne vojne, ko je bil izgnan v Ljubljano. V tem času je v Domžalah zapustil neizbrisno sled in ustvaril občudovanja vredno zapuščino. Področja njegovega delovanja so bila izjemno številna in raznolika, od utečnega dela, ki ga ima vsak župnik (maševanje, krsti, poroke pogrebi, verouk itd.), do glasbenega komponiranja, pisanja dramskih besedil, verskih¹ in zgodovinskih knjig, ustanavljanja in vodenja zadrug ter številnih društev, ukvarjanja z delavstvom, vodenja kulturnih in socialnih ustanov, organiziranja shodov in kongresov,² obnove in nabave nove opreme za župnijsko cerkev, kjer je delo zaupal uglednim ustvarjalcem takratnega časa, kot so freskar Slavko Pengov, arhitekt Ivan Vurnik, kipar Franc Kralj itd. Ta sestavek se bo omejil le na njegov vpliv pri društveno-kulturnem, socialnem in gospodarskem (zadružnem) razvoju Domžal, pri čemer je bila ključnega pomena ustanovitve župnije leta 1908.

Franc Bernik se je rodil 28. 9. 1870 v župniji Šentvid nad Ljubljano staršema Matiju Berniku in Mariani Potočnik.³ Oče, učitelj in organist, doma s Pivškega, je umrl, ko je imel Franc komaj tri leta.⁴ Po smrti očeta se je družina preselila v Trato v Gorenji vasi v Poljanski dolini k sorodnikom.⁵ Leta 1883 je pričel obiskovati gimnazijo v Ljubljani, dve leti kasneje pa bil sprejet v Alojzijevišče oz. malo semenišče. Maturiral je leta 1890⁶ in se vpisal v ljubljansko bogoslovje, kjer je bil štiri leta kasneje, leta 1894, posvečen v duhovnika.⁷ Njegovo prvo službeno mesto je bila Borovnica, kjer je bil najprej kaplan, po smrti tamkajšnjega župnika Janeza Oblaka pa je v letu 1898 prevzel službo administratorja župnije.⁸ Koncem leta 1898 je bil kot kaplan premeščen v župnijo Vrhnika, kjer se je udeleževal na različnih področjih. Med drugim je leta 1900

1 V samozaložbi je izdal pet obširnih verskih knjig, ki so jih za svojo pastoralno prakso uporabljali tudi mnogi duhovniki: *Spolnjuh zapovedi 1*, 1921, 392 str.; *Spolnjuh zapovedi 2*, 1922, 472 str., *Pri najboljšem prijatelju*, 1924, 278 str., *Evharistične šmarnice*, 1927, 332 str., *Srečni bodimo* 1928, 298 str. *Prim Slovenec*, št. 228, 5. 10. 1930.

2 V Domžalah je bil leta 1921 katoliški shod za moravsko in kamniško dekanijo, kot eden od pripravjalnih oz. krajevnih shodov pred V. katoliškim shodom v Ljubljani. Leta 1932 je bil organiziran območni evharistični kongres. Obeh prireditve se je udeležilo blizu 8.000 ljudi.

3 Njegova mati Mariana Bernik, rojena Potočnik, se je rodila 12. 6. 1844 v župniji Leskovec. Po smrti moža je kot gospodinja preživljala dva otroka, Terezijo in Franca, imela je sicer še enega otroka, ki pa je umrl kmalu po rojstvu. Ko je Franc postal benificiat na Goričici, mu je mama gospodinjila do smrti leta 1926. *Prim. NŠAL*, prepis matičnih knjig, mrliška knjiga župnije Domžale, leto 1926.

4 *Prim. Nadškofijski arhiv v Ljubljani (dalje: NŠAL ...)*, župnijski arhiv (dalje: ŽA ...) Leskovec, poročna matična knjiga 1825–1884, str. 36 ter NŠAL, ŽA Ljubljana – Šentvid, mrliška matična knjiga 1849–1876, str. 159.

5 *Prim. NŠAL*, ŽA Trata Gorenja vas, razne knjige, birmanska knjiga št. 9 – birma z dne 14. 7. 1877, §. 2.

6 *Prim. NŠAL*, Alojzijevišče, katalogi, §. 1a.

7 *Prim. NŠAL*, Bogoslovje, sezname, §. 8.

8 *Prim. NŠAL*, Škofijski arhiv Ljubljana, župnije (dalje: ŠAL Ž ...), Borovnica, leto 1898.

ustanovil Marijino družbo, leta 1901 bil glavni pobudnik pri ustanovitvi Katoliškega političnega društva za sodni okraj Vrhnika, deloval pri tamkajšnjem katoliškem rokodelskem društvu itd. Vsa ta društva so imela posebne odseke, imenovane čebelice, kjer so njihovi člani varčevali denar, čebelice pa so vlagale v tamkajšnjo hranilnico. Nadzornik vseh teh čebelic je bil Bernik.⁹

Dne 18. septembra 1903 je nastopil mesto kuratnega benificiata na Goričici. V času, ko je prevzel to mesto, so bile Domžale v precej specifičnem položaju, ki ga je bistveno določil prihod tirolskih industrijalcev v šestdesetih letih 19. stoletja. Do sredine 19. stoletja so imele Domžale oz. takrat še vasi Zgornje in Spodnje Domžale, Stob in Študa (Domžale so trg postale šele leta 1925), agrarni značaj, ki se je dopolnjeval z močno slamnikarsko obrtjo. V šestdesetih letih so Slovenci pričeli ustanavljati manjše slamnikarske obrate. Potem ko je Avstrija po porazu z Italijo leta 1866 izgubila Benečijo, je skupina tirolskih podjetnikov zaradi carinskih ovir opustila svoje tovarne v Benečiji in jih preselila v Domžale. Domžale so tako kmalu postale središče slamnikarske industrije celotne habsburške monarhije. Slamnikarska industrija je v začetku osemdesetih let zaposlovala okoli 400 delavk in delavcev, to število pa je naglo raslo in je v času pred prvo svetovno vojno doseglo okrog 1000. Poleg tega je bilo na širšem območju Domžal v začetku 20. stoletja še okrog 6000 oseb, ki so se ukvarjale s slamnikarsko obrtjo. Te so izdelovale predvsem polizdelke, ki so jih potem po nizkih cenah prodajale industrijalcem. S prihodom tirolskih industrijalcev se je precej spremenila tudi narodnostna struktura. Na prelomu stoletij so imele Domžale okrog 1900 prebivalcev, od tega kar okrog 270 nemškogovorečih, v glavnem z domovinsko pravico na Tirolskem, nekaj je bilo Sudetskih Nemcev, kar je bilo v času do konca prve svetovne vojne vzrok nacionalnih zaostrovanj.¹⁰ Kulturna, prosvetna in društvena dejavnost se je na prelomu stoletij šele pričela močneje razvijati.¹¹ Predvsem pa so bile Domžale oz. Goričica leta 1903 cerkveno upravno še vedno zgolj mengeška podružnica oz. največja podružnica na Krajskem, zaradi česar so bili "Domžalci" izredno nejevoljni in tudi zaradi tega v nenehnih sporih z Mengšani.¹² Bernik si je takoj po prihodu pričel prizadevati za ustanovitev samostojne župnije, za kar je imel podporo tako pri škofu Jegliču kot kam-

⁹ Prim. NŠAL, ŽA Vrhnika, razne knjige; kronika Marijine družbe 1900–1914, š. 12; Zapisnik Katoliškega političnega društva leta 1901, š. 9; Katoliška rokodelska čebelica, š. 8.

¹⁰ Prim. Miroslav Stiplovšek: *Razglasitev Domžal za trg leta 1925. Ob razstavi v počastitev osemdesetletnice*, poglavje: "Slamnikarska domača obrt in svetovnoznana slamnikarska industrija, temelj gospodarskega napredka Domžal", Domžale 2005.

¹¹ Od leta 1864 je delovala ljudska šola, ki je iz enorazredne do leta 1910 postala štirirazredna. Od leta 1890 je delovala tudi zasebna nemška šola. Leta 1875 je bilo ustanovljeno prvo veteransko društvo na Krajskem (delovalo je do leta 1918), leta 1880 Gasilsko društvo Domžale, leta 1906 je nastalo še gasilsko društvo v Stobu, leta 1884 Godba Domžale. Leta 1893 je bilo ustanovljeno bralno društvo, ki po leg ustanovne slovesnosti ni beležilo večjih uspehov, leta 1897 Krščansko delavsko podporno društvo. Števila ostala društva, kot npr. Sokol (1905), so nastala v desetletjih po Bernikovem prihodu. Prim. Majda Žontar: "Kulturna in telovadna društva na območju Domžal do prve svetovne vojne", v: *Kronika*, letnik XXXIX, leto 1991, št. 3, str. 60–70 in Franc Bernik: *Zgodovina fare Domžale*, samozaložba, 1923, (odslej citirano: *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga) str. 188–208.

¹² Boj za samostojno župnijo na Goričici je trajal dobrih 100 let. Za samostojnost si je prvi močno prizadeval duhovnik Matevž Barlič, ki je na Goričico kot kurat prišel leta 1790. Bil je zaslužen za vzpostavitev ustanov v letih 1801 do 1805, ki so duhovnikom na Goričici zagotovile redne dohodke, s čemer je kuracija na Goričici postala kuratni benificij. Poleg tega je opravljal tudi cerkvena opravila, ki so bila pridržana mengeškemu župniku, kar je povzročilo številne spore, Barlič pa je moral na zahtevo mengeškega župnika v letu 1804/05 celo zapustiti Goričico. Skozi celotno stoletje so se nato nadaljevala prizadevanja za samostojnost župnije, ki pa so bila vsa iz raznih razlogov zavrnjena. Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 32–36, 55–63.

niškem dekanu, ne pa tudi v matični župniji – Mengšu. Svojo namero je "Domžalcem" slovesno naznanil z znamenito pridigo 8. novembra 1903, v kateri je naštel razloge za ustanovitev samostojne župnije in napovedal začetek zbiranja prostovoljnih prispevkov, ki so bili potrebni za ta namen.¹³ Za ustanovitev župnije je bilo namreč potrebno urediti številne zadeve: ureditev še manjkajoče "infrastrukture", pri čemer je bilo tu aktualno predvsem vprašanje pokopališča in kaplanije, pridobitev dovoljenja od države, ki se je tikalo predvsem zagotovitve stalnih dohodkov župnika in kaplana, ki ne bodo bremenile državnih oz. deželnih financ, in odkup od župnije Mengeš.

Ker je bila prej zelo majhna cerkev v letih od 1892 do 1897 znatno povečana in prenovljena, je bila edina večja težava izgradnja pokopališča; to je bil nujni pogoj za samostojno župnijo. Edini primeren prostor za to je bil ob cerkvi, saj je bila okolica zelo močvirna, zaradi česar je bila že od leta 1886 obstajala namera, da bi ga zgradili na južni strani cerkvenega hribčka.¹⁴ Ko so končno dobili dovoljenje, so spomladi 1904 pričeli z izgradnjo. Najprej je bilo potrebno naredili močan zid, ki je samo na južni strani pokopališča obsegal 80 metrov dolžine in 8 do 10 metrov višine, nato je bilo potrebno ves obzidani prostor še zasuti. Domačini so v kratkem času šestih mesecev s prostovoljnim delom pripeljali več kot 5800 vozov kamna, peska in predvsem zemlje. Okoli pokopališča so naredili železno ograjo, zgradili mrliško vežico in na sredino postavili križ. Pokopališče je imelo tudi svoj red, po katerem je bil poseben prostor namenjen za pokop rodbin, otrok, nekatolikov in samomorilcev. Dela so bila opravljena izredno hitro, tako da je bilo pokopališče blagoslovljeno in dano v uporabo že 6. novembra istega leta.¹⁵ Leta 1907 je bila kupljena hiša v bližini cerkve, ki je bila namenjena bodočemu kaplanu, saj naj bi nova župnija poleg župnika dobila še kaplan, kar pa se dolgo ni uresničilo, saj je prvi kaplan Stojan Novak prišel šele tik pred drugo svetovno vojno, leta 1939. Poleg tega je bilo potrebno urediti še nekaj malenkosti, ki spadajo k župnijski cerkvi, in so pomenile še dodatno finančno breme, napravil se je krstni kamen z ograjo, priprava za pečenje hostij, misijonski križ, aspergil, ostala bogoslužna oprema (ustrezni pluvijali, prti), pozlatili so dva keliha in monštranco, svečnik za velikonočno sveče, v letu 1910 pa so farani župniku kot darilo kupili še večno luč.¹⁶

Za ustanovitev župnije je bil ustanovljen Pripravljalni odbor za ustanovitev fare Domžale, ki je vodil poslovanje s civilnimi oblastmi za pridobitev dovoljenja. V novembru 1906 so skupaj z občinskim odborom v Domžalah in občinskim odborom Depala vas, ki se je poprej odločil, da se bo Depala vas priključila novi župniji, Deželni vladi v Ljubljani vložili prošnjo za ustanovitev. V naslednjih letih je prišlo do številnih zapletov, ki so postopek upočasnili. Težko je bilo zbrati tudi celotno vsoto, ki jo je za ustanovitev nove župnije predpisala deželna vlada, in je znašala kar 53.643 K. Kako veliko breme je bilo to, nazorno ilustrira podatek, da v letu 1907 marsikateri delavec v slamninarski industriji ni zaslužil niti 75 kr. na dan.¹⁷ Od celotne vsote je bilo 25.000 K namenjeno dohodkom prihodnjega župnika, 15.000 K za kaplana, ostalo pa je bila od-

¹³ Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 69, 70.

¹⁴ Težava pri pridobitvi dovoljenja je bila v tem, ker je pod hribom (leta 1890) stekla železniška proga, postavljen pa je bil pogoj, da je pokopališče 9,5 metrov oddaljeno od tirov, kar pa bi pokopališče močno zožilo. Bernik je dosegel, da so na koncu to razdaljo zmanjšali na 4,5 metra. Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 91–94.

¹⁵ Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1905, š. 11, in *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 91–94.

¹⁶ Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1910, š. 12.

¹⁷ Prim. Miroslav Stiplovšek: "Strokovne organizacije slamninarskega delavstva 1907–1922" (dalje: Miroslav Stiplovšek, Strokovne organizacije slamninarskega delavstva 1907–1922 ...), v: *Zgodovinski časopis*, letnik XIX, XX, leto 1965/66, Zwitterjev zbornik, str. 366.

kupnina od župnije Mengeš. Mengšu je bilo namreč potrebno poplačati dohodke, ki so jih z novo župnijo izgubil tamkajšnji kaplani in cerkovniki, nekaj pa je bilo namenjeno tudi poplačilu izgube dohodkov mežnarja iz Trzina, ker se je župniji priključila še Depala vas. Tik pred ustanovitvijo župnije so morali založiti še 10.000 K za zagotovitev glavnice za "petletnice" za župnika in kaplana.¹⁸ Celotno vsoto so zbrali župljani s prostovoljnimi darovi, kar pa je ob ustanovitvi zmanjkalo, so si izposodili v hranilnici in posojilnici.¹⁹ Bernik je stalno posredoval na vseh nivojih oblasti, da bi se stvar pospešila. V avgustu 1908 je deželna vlada prošnjo odposlala na c. kr. Ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaj. Kmalu zatem je Bernik za posredovanje prosil takratnega državnega poslanca Janeza Evangelista Kreka in ta mu je 4. septembra 1908 po telegrafu sporočil, da je prošnja odobrena. Dne 25. septembra 1908 je škof Anton Bonaventura Jeglič ob velikem navdušenju številnih "Domžalcev" slovesno razglasil novo župnijo Domžale. To je bil seveda velik mejnik, saj je bil poprej benificiat v bistvu mengeški kaplan. Šele sedaj je lahko samostojno brez poprejšnjega dovoljenja župnika iz Mengša vodil celotno župnijsko življenje.

Pri ustanovitvi župnije so dejavno sodelovali tudi nemško govoreči prebivalci Domžal, v pripravljalnem odboru za ustanovitev župnije je bil med šestimi člani tudi tovarnar Krizant Ladstätter. "Nemci" so imeli svojo šolo in kulturne organizacije, a so bili v verskem smislu do Bernikovega prihoda "zapuščeni" in pod močnim vplivom liberalno-nacionalističnih krogov. Bernik je uporabil številne pastoralne prijeme, da jih je postopno vključil v versko življenje, in kmalu pri njih pridobil zaupanje in ugled.²⁰

Kmalu po Bernikovem prihodu se je okrepilo tudi katoliško društveno življenje. To je v naslednji desetletjih doživelo pravi razcvet. Nastalo je mnogo verskih združenj in bratovščin,²¹ vsekakor najpomembnejše pa je bilo Katoliško izobraževalno in podporno društvo. Leta 1897 je takratni benificiat na Goričici Jakob Strupi ustanovil Krščansko delavsko podporno društvo, ki pa se ni uveljavilo, saj je v šestih letih delovanja v svoje vrste pridobilo le 26 članov, namenjeno je bilo le moškim, medtem ko so večino delovne sile v slarnikarski industriji tvorile ženske. Na šestem rednem občnem zboru januarja 1904 se je društvo preimenovalo v Katoliško izobraževalno in podporno društvo v

18 Glede petletnice se je vnel spor. Šlo je za vprašanje, ali bo glavnico za župnikovo kongruo založila dežela oz. verski sklad ali pa bodo to morali storiti župljani. Spor se je dolgo vlekel in je bil rešen šele pet let po ustanovitvi župnije, leta 1913, v korist Bernika in Domžal. Zaradi tega spora je prvi dve leti Bernik nosil le naslov župnijskega administratorja in je bil za župnika umeščen šele leta 1910. Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 115.

19 Prim. NŠAL, ŠAL Ž, Domžale, leto 1908, dokumenti št. 4268, 4336 in 4430.

20 Bernik je ob vizitacijah poročal, da so Nemci v glavnem brali njihovo nacionalno-liberalno časopisje, s svojimi "Los von Rom" tendencami. Namesto tega jim je poizkušal približati in širiti list "Edelweiss". Pastorale pa se je lotil tudi z vključevanjem mladine v Marijine družbe, nemškimi pridigami in vzgojo mladine v šoli. Leta 1903 je vpeljal tudi posebno nemško mašo, ki se je vršila vsako kvaterno nedeljo, in pravi, da so se jo zelo radi udeleževali, pri maši pa je prepevalo tudi njihovo pevsko društvo. Medtem ko je dobro sodeloval s tovarnarji, pa ni našel skupnega jezika z učitelji v nemški šoli. "Z nemškimi učitelji je križ ta, da kateri pride, je še slabši kot prejšnji!" Po prvi svetovni vojni je ostala le še dobra tretjina Nemcev. Prim. Vizitacije, Domžale, leto 1905, š. 11, leto 1910, š. 12, leto 1916, š. 14.

21 V verskem oziru so bile posebno dejavne Marijine družbe za dekleta, žene in mladeniče, na socialnem področju Elizabetina konferenca (o tem navedeno kasneje), za narodno buditeljsko delo je bila v obdobju pred prvo svetovno vojno ustanovljena podružnica Slovenske straže, delovale pa so še: Tretji red sv. Frančiška, Bratovščina sv. Rešnjega Telesa, Apostolstvo molitve, Bratovščina sv. družine, Družba treznosti, Družba za širjene vere, Apostolstvo sv. Cirila in Metoda, Družba sv. Petra Klaverja, Dejanje sv. detinstva, Marijin vrtec za dečke in dekleta, konec tridesetih let tudi Katoliška akcija. Prim. Franc Bernik: *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga (od sedaj citirano: *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga), samozaložba, 1939, str. 102–120 in *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 207, 208.

Domžalah (KIPD).²² Sprejeli so nova pravila, v katerih so sklenili, da medse sprejmejo tudi ženske, za predsednika pa izvolili Bernika. V programu društva so zapisali, da si bo društvo prizadevalo za preprečevanje revščine med delavstvom, po svojih močeh skrbelo za varstvo svojih članov, za izboljšanje njihovih materialnih razmer in izobraževanje ter jih navajalo k varčevanju in treznemu življenju.²³

Društvo, ki je bilo v prvi vrsti namenjeno izboljšanju stanja delavstva, je takoj pričelo s svojo dejavnostjo, saj je bilo to v zelo težkem položaju. Plače so bile namreč izjemno slabe, industrijalci pa so mnogokrat kršili tudi predpise o maksimalnem delavnem času ter protizakonito zaposlovali otroke mlajše od 14 let. Poleg tega so tirolski industrijalci delali tudi velike razlike med nemškimi in slovenskimi delavci. Na mesta predelavcev so kljub slabši strokovni podkovanosti nameščali izključno svoje rojake, tirolski delavci pa so zaslužili kar trikrat več kot najbolje plačani domačini. KIPD je že na občnem zboru 1904 sklenil vpeljati bolniško podporo, in sicer največ 30 dni po 1 K dnevno.²⁴ V letu 1905 so tako podprli 23 oseb in razdelili 309 K, leta 1909 pa že 1326 K.²⁵ Dne 22. septembra 1907 je Bernik organiziral predavanje o strokovni organizaciji, ki se ga je iz bojazni pred odpusti udeležilo le malo delavcev. Na predavanju so udeleženci sprejeli Bernikov predlog o spremembi pravil društva, znotraj katerega naj delavstvo ustanovi Strokovni odsek slamnikarskega delavstva v Domžalah, ki naj "popolnoma samostojno razpravlja, razsoja in sklepa o zadevah svoje stroke glede izboljšanja gmotnega položaja in varstva udov." Najvišji organ strokovnega odseka je bil delavski svet, ki so ga sestavljali zaupniki in zaupnice iz posameznih tovarn. Ti so imeli obširne naloge, in sicer zbirati so morali podatke o višini plač in delovnih pogojih v tovarnah, paziti so morali, da so bolniške blagajne izpolnjevale svoje dolžnosti, skrbeti so morali za zdravstveno stanje in stanovanjske razmere, člane morali odvajati od pijančevanja in jih navajati na varčevanje v čebelici. Takoj po predavanju so bili izvoljeni člani delavskega sveta, strokovni odsek pa je začel z mezdnim gibanjem. Ker so tovarnarji delavcem le delno ugodili, je 22. septembra 1907 v Ladstätterjevi in Kurzthalerjevi tovarni, kjer sta bili odpuščeni dve delavki, prišlo do stavke. Ker tovarnarji niso popuščali, so delavski zaupniki zagrozili s splošno stavko vsega slamnikarskega delavstva in končno uspeli doseči zvišanje mezd za 10 do 20%.²⁶ Zaradi tega odločnega nastopa se je število članov v strokovnem odseku povečalo in je leta 1909 štel 175 članov, medtem ko je celotni KIPD štel 352 članov. S tem se je Bernik nekoliko zameril tirolskim tovarnarjem,²⁷ vendar ni hotel zaostrovati razmer, tako da se je strokovni odsek v naslednjih letih omejil na posredovanja le v primerih individualnih krivic ter opravljal ostale naloge, ki si jih je zadal v zvezi z bolniško podporo in od leta 1911 še posmrtninsko podporo oz. t.i. samopomoč.²⁸ Se pa strokovni odsek ni vključil v centralo Jugoslovanske strokovne zveze, ki je bila ustanovljena leta 1909, ker po Bernikovem mnenju delavstvo, ki je takrat gradilo svoj društveni dom, ne bi bilo zmoglo plačevati dvojne članarine. To se je zgodilo šele po koncu prve svetovne vojne, ko se je celotni

22 Prim. Miroslav Stiplovšek: "Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922", str. 367.

23 Prim. Stane Stražar: *Domžale mesto pod Goričico*, Odbor pri Kulturnem društvu Miran Jarc, Škocjan pri Domžalah, 1999, str. 228, 229.

24 Prim. Miroslav Stiplovšek: "Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922", str. 366/367.

25 Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale, leto 1905, §. 11; leto 1910, §. 12.

26 Prim. Miroslav Stiplovšek: "Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922", str. 367/368.

27 NŠAL, Vizitacije, Domžale, leto 1910, §. 12.

28 Strokovni odsek tako npr. ni posegel v stavko, ki se je vršila v aprilu 1918, v kateri so delavci zahtevali zvišanje mezd in brezplačno uporabo sukanca, ki so ga morali sicer delavci kupovati od tovarnarjev. Prim. Miroslav Stiplovšek: "Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922", str. 369/370.

Strokovni odsek z okoli 200 člani vključil v Jugoslovansko strokovno zvezo, s katero je bil Bernik v naslednjih letih povsem zadovoljen.²⁹ Samopomoč in bolniška podpora sta delovali še naprej znotraj KIPD.³⁰ Razvoj delavstva je spremljal tudi v kasnejših letih, skrbelo ga je predvsem, da bi se med domačimi delavci razmahnilo socialdemokratsko ali komunistično mišljenje, v tem oziru je zaskrbljeno gledal na delavstvo v tovarni Bistra, kjer je bilo poleg domačinov zaposlenih precej čeških in dunajskih delavcev s socialdemokratskimi nazori.³¹ Vendar je povsem zaupal Jugoslovanski strokovni zvezi, še v letu 1937, ko je bilo cerkveno vodstvo že povsem nenaklonjeno tej organizaciji in jo obtoževalo simpatije do komunizma, je Bernik ob vizitaciji zapisal: "Delavstvo je po večini organizirano v Jugoslovanski strokovni zvezi, kjer prav živahno deluje in po svojem prepričanju tudi dosega precejšnjih uspehov. Zato župniku ne kaže zaenkrat vmes posegati."³²

KIPD je razvil še številne druge dejavnosti. Bernik je že leta 1904 vpeljal dve čebelici, za moške in ženske, v katerih so člani hranili svoj denar, čebelici pa sta vsak mesec denar vlagali v hranilnico. Konec leta so se prihranki dvignili s pripadajočimi obrestmi in porazdelili na knjižice posameznih vlagateljev. Do leta 1922 je redno varčevalo okrog 100 oseb in so do tega leta skupaj privarčevali 123.188 K. Čebelici sta delovali še do leta 1931, nato pa zaradi gospodarske krize zamrli.³³

KIPD je razvil izjemno bogato kulturno dejavnost in si zgradil svoj društveni dom, ki je postal in je še zmeraj ena najlepših stavb v kraju in središče kulturnega življenja. Že leta 1904 je društvo vsebovalo igralski in pevski odsek, imelo svojo knjižnico in pričelo s prirejanjem predavanj.

Društvo je v letih do 1939 pripravilo 110 različnih predstav, od katerih so jih 33 ponovili. Igrali so tako preproste šaljivke kot resna dela, npr. Deseti brat, Rokovnjači, Miklova Zala, Domen, Divji lovec, Sveta Elizabeta, V tem znamenju boš zmagal, Revizor, Quo vadis, Ben Hur. V začetku je vsa dela režiral Bernik, kasneje pa so mu na pomoč prišli še Konrad Stražar, Lado Müller, Ivan Redešek in Marija Ložar. Pred predstavami je pel društveni pevski zbor, ki je večinoma nastopal v mešani zasedbi, včasih pa tudi kot ženski ali moški zbor. Zborovodja je bil ves čas Bernik, imeli so redne vaje v teoriji in petju, pozimi kar dvakrat tedensko. V glavnem so izvajali pesmi domačih avtorjev, npr. Foersterja, Sattnerja, Ferjančiča, Aljaža, Adamiča in priredbe narodnih pesmi. Na svojem višku je zbor leta 1919 štel 71 članov, kmalu zatem pa so se njihove vrste razrečile zaradi številnega izseljevanja, tako da je v kasnejših letih štel okrog 40 članov.³⁴

Do leta 1939 je društvo priredilo 150 samostojnih predavanj, med predavatelji pa najdemo tako številne ugledne in pomembne osebnosti iz kulturnega, političnega in verskega življenja kraja kot iz celotne Slovenije, npr. Aleš Ušeničnik, Evgen Lampe, Josip Gruden, Josip Gostinčar, Janez Evangelist Krek, Janko Mlakar, Jožef Kerec.

Bernik je vodil tudi društveno knjižnico, knjige je izposojal v nedeljo po deseti maši.³⁵ Do prve svetovne vojne je knjižnica vsebovala 452 knjig, v desetih letih pa se je

29 NŠAL, Vizitacije, Domžale, leto 1921, š. 16.

30 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 184.

31 NŠAL, Vizitacije, Domžale, leto 1921, š. 16.

32 NŠAL, Vizitacije, Domžale, leto 1937, š. 20.

33 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 189, 190 in *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 184, 185.

34 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 191–193 in *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 183.

35 Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1905, š. 11.

prebralo 13.660 knjig, torej letno povprečno 1.366. Med prvo svetovno vojno je v društveni dom, kamor je bila po njegovi izgradnji nastanjena knjižnica, prišlo vojaštvo, tako da je bila knjižnica skoraj v celoti uničena. Po končani vojni jo je bilo potrebno ponovno vzpostaviti in je imela leta 1922 že nad 300 knjig, do leta 1939 pa se je pomnožila na 663 enot. Se je pa v naslednjih letih zmanjšalo zanimanje za knjižnico, saj so v letih od 1923 do 1938 skupaj prebrali 9929 knjig, kar pomeni povprečno okrog 620 knjig letno. Koncem tridesetih let se je pričela pobirati tudi izposojevalnina, in sicer 1 din za knjigo, da bi s tem, kot pravi Bernik, knjižnica dobila svoje dohodke za večji razmah.³⁶

V okviru društva je deloval tudi telovadni odsek oz. Orel.³⁷ Ustanovljen je bil kot odgovor na liberalnega Sokola, ki je v Domžalah deloval od leta 1905. Bernik je ob vizitaciji leta 1910 pri vprašanju liberalizma v kraju zapisal: "Sokole imamo v Domžalah, ki si tudi svoj dom stavijo. Pa jih bo Orel nagnal v kozji rog."³⁸ Orel v Domžalah je bil ustanovljen 28. novembra 1909 in kmalu pridobil okrog 30 mladeničev. Med prvo svetovno vojno ni deloval, ponovno pa je prišel v avgustu 1919, mesec kasneje je bil ustanovljen še dekliški odsek "Orlica v Domžalah." V novembru se je celotna orlovska organizacija izpolnila, ko so bili ustanovljeni še šolski orlovski naraščaj, šolske orliške gojenke in obrtniški naraščaj za dečke. Koncem leta 1922 je štela orlovska organizacija 34 Orlov, 32 Orlic, 38 naraščajnikov, 36 gojenk in 14 članov obrtnega naraščaja. Orli so vadili dvakrat tedensko in imeli 20 do 30 fantovskih večerov s "primernimi podučnimi predavanji". Orlice so imele enkrat tedensko telovadbo in do 20 dekliških večerov. Orel se je udeleževal tako narodnih kot cerkvenih prireditev v kraju, sodeloval pri ostalih aktivnostih društva in priredil nekaj javnih telovadnih vaj in akademij. Telovadne prostore je imel v društvenem domu, leta 1930 pa ga je po ustanovitvi ekskluzivističnega Sokola Kraljevine Jugoslavije doletel razpust. V kasnejših letih je v tajnosti pričel delovati fantovski odsek, vendar se zaradi strogega nadzora oblasti ni ukvarjal s telovadbo. V letu 1935, ko so se stvari umirile, so fantovski odseki in dekliški krožki postopoma pričeli z delovanjem in priredili nekaj prireditev. Dne 22. septembra je imel fantovski odsek ustanovni občni zbor, medtem ko je dekliški krožek ostal v okviru KIPD. Leta 1939 je imel fantovski odsek 30 članov, 13 mladcev, 42 naraščaja, dekliški krožek pa 22 članic, 16 mladenk, 35 gojenk.³⁹

Sestanki, občni zbori, predavanja in druge dejavnosti društva so se najprej odvijala v župnišču, dramske predstave pa v veliki delavnici tesarskega mojstra Franca Ravnikarja. Zaradi čedalje večje dejavnosti si je društvo na pobudo Bernika zadalo ambiciozen projekt gradnje novega društvenega doma, in to v času, ko so še zbirali denar za ustanovitev župnije. Načrte za izgradnjo so zaupali tesarskemu mojstru Ravnikarju, z gradnjo, ki jo je vodil zidarski mojster Matej Hočevar, pa pričeli v maju 1909. Gradnja je bila zaključena v dobrem letu, tako da je bila že 28. avgusta 1910 svečana otvoritev. Slovesnosti ob otvoritvi se je udeležilo 310 Orlov in blizu 5000 Domžalčanov in okoličanov, sodelovala je tudi domžalska godba. Dom je blagoslovil rojak iz Doba, gene-

36 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 193 in *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 183, 184.

37 Orli so bili organizacijsko del krovne katoliške kulturno prosvetne organizacije Slovenske krščansko-socialne zveze (SKZS), katere član je bilo tudi Katoliško izobraževalno in podporno društvo v Domžalah. SKZS se je leta 1923 preimenoval v Prosvetno zvezo, leta 1933 jo je ban Marušič razpustil kot odgovor na punktacije SLS. Leta 1935 je bila ponovno obnovljena.

38 NŠAL, Vizitacije, Domžale, leto 1910, š. 12.

39 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 201, 202 in *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 189–196.

ralni vikar Janez Flis, govor je imel poleg kamniškega dekana Ivana Lavrenčiča tudi Janez Evangelist Krek, ki je dejal, da je dom "pušlc" vseh društvenih domov. Društvo, ki ni imelo denarja za gradnjo, si je vsega izposodilo pri domžalski hranilnici in posojilnici, kasneje pa še pri hranilnici kmečkih občin v Ljubljani. Stroški gradnje so znašali kar 126.475 K. Dolg so odplačevali počasi, saj je bilo potrebno tej vsoti vsako leto samo za obresti in amortizacijsko vsoto pri hranilnici kmečkih občin dodati še 7000 K. Kljub bojzani Domžalčanov, da takega stroška ne bodo nikoli zmogli in bo dom slej ko prej na prodaj, pa je bil dolg konec leta 1926 poplačan.⁴⁰ Dom je poleg že navedenega gostil še številne druge prireditve. V letu 1911 je imela tu zbor Slovenska dijaška zveza, leta 1923 je tu 10-letnico praznovalo katoliško počitniško dijaško društvo Bistrica in bilo kasneje tu še večkrat gost. Leta 1924 sta nastopila znamenita operna pevca Jože Gostič in Anton Šubelj, Misijonska zveza iz Ljubljane je v januarju 1933 postavila na ogled misijonsko razstavo, v letih 1935 in 1936 sta bila dva družabna večera, ki sta se ga udeležila Marko Natlačen in Miha Krek, drugega pa celo Anton Korošec. Poleg navedenih prireditev so bile tu še prireditve, ki so jih prirejale šole, otroški vrtec in dnevno zavetišče, Podmladek Rdečega križa, domžalske podružnice Jugoslovanske matice, zborovanja Jugoslovanske strokovne zveze in Zveze združenih delavcev, Slovenske ljudske stranke, razne akademije tečaji itd.⁴¹

V letu 1933 je bilo društvo za kratek čas celo razpuščeno. Dne 17. 2. 1933 so bila razpuščena vsa društva vključena v Prosvetno zvezo, med drugim tudi domžalsko. Kot posledica ukinitve je bil 6. marca 1933 kot začasni upravitelj imovine društva imenovan domžalski župan, kar pa je bilo brezpredmetno, ker je bilo le-to brez kakršne koli lastnine. Društvo je namreč na občnem zboru, 5. januarja 1930, iz previdnosti pred tovrstnimi ukrepi celotno premoženje podarilo v upravo župniji Domžale. Bernik se je nad razpust društva pritožil in celo dosegel, da je bil odlok 27. marca 1933 razveljavljen in je društvo lahko delovalo naprej.⁴²

Prav neverjetno je, kako je Berniku v tako kratkem času v Domžalah uspelo uresničiti tako velika organizacijska in predvsem finančna projekta, kot sta ustanovitev župnije in gradnja društvenega doma. To še posebej, ker je bilo prebivalstvo precej revno in se je v tistem času množično odseljevalo predvsem v Ameriko, leta 1923 je bilo v Ameriki 384 domžalskih "faranov".⁴³ Vse te projekte je finančno izpeljal s pobiranjem prostovoljnih prispevkov in najemanjem kreditov. Starejši občani Domžal znajo še danes povedati, kako je Bernik krožil od hiše do hiše, jih pozdravil s svojim značilnim "Bog živi!" in dvignjeno roko ter jih prosil za denar za to in ono stvar, ki jo je nameraval postoriti. Ljudem to ni bilo ravno najljubše, a ga zaradi ugleda, priljubljenosti, zaupanja ter primerne višine, imel je namreč občutek, za koliko lahko koga prosi, skoraj nikoli niso zavrnil. Za prispevke je ves čas prosil tudi župljane na tujem, s katerimi je bil posebej povezan preko Marijinih družb.⁴⁴ Ti so mu radodarno pošiljali darove, leta 1920 je tako dobil iz Amerike 10.000 K, naslednje leto 20.000 K.⁴⁵ Zvesti darovalci so ostali tudi v kasnejših letih, za gradnjo Dobrodelnega in Otroškega doma so redno prispevali od 2000 do 4000 din letno, ob posebnih prošnjah pa še precej več kot

40 Prim. Miroslav Stiplovšek: *Razglasitev Domžal za trg leta 1925*, poglavje: "Katoliška društva" in Stane Stražar: *Domžale mesto pod Goričico*, str. 232.

41 Prim. Stane Stražar: *Domžale mesto pod Goričico*, str. 233–235.

42 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 185–189.

43 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 252.

44 Prim. Darko Friš: *Katoliška Cerkev in Ameriški Slovenci 1871–1924*, Mohorjeva družba v Celovcu, Celovec-Ljubljana-Dunaj 1995, str. 339.

45 Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1921, š. 16.

npr. leta 1930 kar 26.334 din.⁴⁶ Predvsem pa je pri teh projektih veliko vlogo igrala Hranilnica in posojilnica v Domžalah, ki je vse te projekte uspešno kreditirala. Pri najemanju kreditov je potrebno omeniti tudi pomembno in zelo neprijetno vlogo ključarjev, ki so s poroštvom svojih posestev jamčili za najem kreditov.

Bernik, ki se je z zadružništvom ukvarjal že na Vrhniki, je takoj po prihodu prevzel vajeti Hranilnice in posojilnice v Domžalah. Ta je bila ustanovljena 8. decembra 1897 kot zadruha z neomejeno zvezo, pravila, ki so bila sprejeta 11. novembra 1897, pa podobna kot pri ostalih "rajfajznovkah". V njih je bil opredeljen namen zadruge: prejemati denar na obresti, dobivati denar s svojim zadružnim kreditom, dajati posojila. Temeljni organ je bilo načelstvo, ki so ga sestavljali načelnik in pet odbornikov. Te so izvolili na občnih zborih za dobo enega leta. Prvi načelnik je bil Andrej Maček, posestnik iz Domžal, naslednje leto ga je nasledil Franc Cerar, tovarnar iz Stoba. Leta 1901 je načelnik postal benificiat Jakob Strupi, po prihodu na Goričico pa je načelstvo prevzel Bernik.⁴⁷ Pravila so se z leti spreminjala in modernizirala, vendar pa je bistveno načelo ostalo isto. Po živahnosti poslovanja bi lahko delovanje hranilnice in posojilnice razdelili na štiri obdobja. Prvo je do prihoda Bernika, drugo do konca prve svetovne vojne, naslednje do gospodarske krize leta 1931/32 in četrto do druge svetovne vojne. Hranilnica in posojilnica je z delovanjem pričela z novim letom 1898. Že prvo leto je imela 87 članov in več kot 136.000 K prometa ter 89 K rezervnega sklada. V naslednjih petih letih se je članstvo skoraj podvojilo, promet se je prepolovil. Bernik je v poslovanje vnesel živahnost, tako da je bilo leta 1918 376 članov, s skupnim prometom blizu 1.900.000 K in več kot 23.800 K rezervnega sklada. Ob prehodu v novo državo je sledila kratkotrajna kriza in upad prometa za 10%, ki pa je hitro prešla, saj je bilo že v letu 1920 za več kot 2.200.000 K prometa. Ta trend se je nadaljeval tudi v naslednjih letih, leta 1923 je bilo za več kot 1.500.000 din prometa (menjalna vrednost valut je znašala 1 din = 4 K) in več kot 9.000 din rezervnega sklada ter že 465 članov. Konec tridesetih let, ko je bil zavod na višku svoje dejavnosti, je beležil leta 1930 več kot 6.400.000 din prometa, skoraj 100.000 rezervnega sklada in 565 članov. V času gospodarske krize se je poslovanje bistveno zmanjšalo in se je v letu 1932 v primerjavi s prejšnjim letom skoraj prepolovilo v letu 1935 pa je znašalo malo manj kot 1.500.000 din prometa, in enako višino rezervnega sklada kot pred petimi leti ter 397 članov. Bernik poroča, da je od leta 1931 hranilnica kljub težkim pogojem vztrajala na 4% obrestni meri k hranilnim vlogam.⁴⁸ Zavod je odigral veliko vlogo tako pri varčevanju in kreditiranju prebivalstva kot pri kreditiranju projektov v župniji. Za razne stvari v zvezi ustanovitvijo župnije je bilo najeto za malo manj kot 100.000 K posojila, in ta dolg je bil leta 1922 z obrestmi vred, ki so znašale okrog 53.000 K, poplačan. Še bolj drzen je bil načrt za gradnjo društvenega doma, katerega stroški izgradnje so znašali 126.475 K, ob začetku gradnje pa je bilo društvo brez sredstev. V celoti so si ga izposodili pri posojilnici in ga leta 1926 s pripadajočimi obrestmi v celoti povrnili.⁴⁹

Hranilnica in posojilnica ni bila edini zadružni projekt, s katerim se je spoprijel Bernik, ampak se je močno angažiral še pri treh zadrugah. Prva izmed njih je bilo Ki-

⁴⁶ Prim *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 82–90.

⁴⁷ Prim. Matjaž Brojan: *Domžalska bančna leta*, Ljubljanska banka, banka Domžale, Domžale 1994, str. 57–59.

⁴⁸ Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 209–211 in *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 226–228.

⁴⁹ Zadruha je prešla v likvidacijo 1. septembra 1947 na podlagi Uredbe o likvidaciji kreditnih zavodov z dne 17. 4. 1947, v letu 1956 pa bila dokončno izbrisana iz registra zadrug. Prim. Zgodovinski arhiv Ljubljana LJU 88, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani (dalje: ZAL, Lju 88 ...), ZADR, spisi III, 84, 504.

tarsko društvo v Domžalah, registrovana zadruga z omejeno zvezo. Ustanovljena je bila v času, ko so tirolski podjetniki za slamnikarske kite domačim obrtnikom ponujali čedalje nižje plačilo oz. polizdelke uvažali celo z Japonske in s Kitajske, kar je pomenilo bistveno slabši zaslužek za domačine. Na Bernikovo pobudo je bila zadruga ustanovljena 15. marca 1908, in sicer z namenom, da nabavlja kakovostne in poceni potrebščine za pletenje kit ter skrbi za njihovo prodajo in strokovno izpopolnjevanje svojih članov.⁵⁰ Začetki zadruga so bili tvegani, saj je zadruga brez zagotovila, da bo mogla kje polizdelke prodati, naročila in kupila pa je nekaj vagonov surovine – ličja – iz okolice Rumburga na Češkem ter nato plačala še pletice, ki so napravile nad 30.000 kit in prišli do visokih 80.000 K dolga. Bernik je poizkušal na vse načine pridobiti kupce, vendar brez uspeha, dokler se mu ni javil trgovec iz nemškega Dresdna, ki je bil zadovoljen s kakovostjo kit. Zadruga se je tako počasi izvila iz začetniških težav in do prve svetovne vojne beležila zelo dobre uspehe.⁵¹ Največ je trgovala s tovarnarji iz Dresdna, pa tudi z Dunaja in s Češke, vendar zelo malo z domžalskimi. Leto po ustanovitvi je imela okrog 800 članov, 124.132 K prometa in je do konca leta 1909 dala ljudem 20.116 K čistega zaslužka.⁵² Vojna je delovanje zadruga popolnoma onemogočila, saj ni mogla dobivati surovin, razmere se niso izboljšale niti po koncu vojne. Tako dobavitelji surovin kot kupci kit so bil iz drugih držav, kar pa je bilo vezano z visokimi carinami. Njen obseg se je zelo skrčil, poleg tega pa je morala plačevati še davke in najemnino za skladišče, tako da je bila zadruga na Bernikovo pobudo 11. marca 1926 na občnem zboru likvidirana, denar, ki ga je imela naloženega v hranilnici in posojilnici, pa je darovala za Dobrodelni dom v Domžalah.⁵³

Tretja združna organizacija je bila Strojna zadruga. Dne 13. februarja 1910 je KIPD organiziral predavanje župana iz Šentvida nad Ljubljano, Antona Belca, o dvigu kmetijstva s pomočjo strojev. Isti dan se je ustanovila zadruga, izvoljeni so bili odborniki z načelnikom Petrom Cerarjem, Bernik pa je postal tajnik. Zadruga si je še v istem letu kupila bencinski motor, mlatilnico, slamoreznic, krožno žago in čistilnik za žito, dinamo stroj za elektriko in regulator. V istem letu je zadruga oskrbela električno razsvetljavo v domžalski cerkvi in društvenem domu, kar je bila prva javna razsvetljava v Domžalah. Ob društvenem domu si je postavila shrambo za stroje in prostor za mlatev, žaganje drv, rezanje slame, čiščenje žita, večjim posestnikom so stroje izposojali na dom. Zadruga je uspešno opravljala svoje delo, povrnila ves dolg in si do leta 1922 zagotovila 6.387 K rezervnega zaklada in imela v hranilnici in posojilnici 5.466 K naloženega denarja. Ves čas delovanja je imela okrog 40 članov in je dobro obratovala do leta 1931, nato se je stanje začelo slabšati. Stroji so bili spričo dolgega obratovanja iztrošeni in potrebni zamenjav, poleg tega pa je bilo v kraju tedaj že veliko konkurence, zasebnih mlatilnic, žag itd. Ko je v letu 1934 zadruga beležila izgubo, je občni zbor 20. januarja 1935 sklenil zadrugo likvidirati, vse premoženje zadruga pa darovati Dobrodelnemu domu v Domžalah.⁵⁴

Zadnja v nizu zadrug je bilo Konzumno društvo v Domžalah, katerega namen je bil, kot izhaja iz pravil iz leta 1925, prodaja gospodinjstskih potrebščin in oblačil po nizki

50 Prim. Miroslav Stiplovšek: *Razglasitev Domžal za trg leta 1925. Ob razstavi v počastitev osemdesetletnice*, poglavje: "Slamnikarska domača obrt in svetovnoznana slamnikarska industrija, temelj gospodarskega napredka Domžal".

51 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 213–216.

52 Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1910, š. 12.

53 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 232, 233.

54 Prim. ZAL, Lju 88, ZADR, spisi, V, 193; *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 212–213 in *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 232, 233.

cenil. Bernik je izvedel, da kamniška socialdemokracija namerava v Domžalah ustanoviti podružnico kamniškega konzuma. Na prvi seji je KIPD soglasno podprl Bernikov predlog po ustanovitvi svojega konzuma. Bernik je odšel do vodstva I. ljubljanskega delavskega krščansko-socialnega konzumnega društva in prosil, naj v Domžalah takoj ustanovijo svoj oddelek. To se je zgodilo v pičlih osmih dneh od sklepa KIPD in 9. decembra 1919 v društvenem domu odprlo svoje prostore. Bernik o tem poroča: "Strašno je zavrelo po Domžalah. Vsi trgovci domžalski so šli skupno k glavarju v Kamnik tožit župnika. Opravili seveda niso nič."⁵⁵ Že prvi mesec poslovanja je k zadrugi pristopilo 423 družin z 2099 osebami in je imela za 211.781 K prometa, koncem leta 1922 je bilo včlanjenih že 527 družin. Dne 1. oktobra 1925 je zadruga postala samostojna. V tridesetih letih ni beležila več takšnega uspeha in bila ves čas na meji rentabilnosti, leta 1939 imela 177, leta 1940 pa le še 75 članov, po okupaciji je prenehala z delovanjem.⁵⁶ Po mnenju Bernika je bila njena največja zasluga, da so ljudje v konzumu lahko kupili kvalitetne knjige in časopise ter da je zadrževala ustanovitev konkurenčnega socialdemokratskega konzuma.⁵⁷ Bernik je s celotno paleto zadrug nadvse povprečno odstopal od razvoja "katoliškega" združništva na Slovenskem, kjer so se v večini razvile predvsem kreditne in kmetijske zadruge, medtem ko je bilo obrtnih in konzumnih bore malo.⁵⁸

Zadnje obravnavano področje, na katerem je Bernik pustil velik pečat v Domžalah, je bila socialna dejavnost. Mnoga društva, ki jih je ustanovil, tako KIPD kot Marijine družbe, so imele v sebi inkorporirano socialno noto, posebno v ta namen pa je bila leta 1914 ustanovljena Elizabetina konferenca. Ob začetku prve svetovne vojne je bil ustanovljen pomožni odbor, katerega predsednik je bil Bernik. V odboru so v glavnem sodelovale odbornice deklške Marijine družbe, ki so bile hkrati tudi v Elizabetini konferenci in so nabirale darove v obliki denarja, živil in ostalih predmetov, da so s tem pomagali revnim domačinom, katerih domači fantje in možje so odšli v vojsko, Rdečemu križu v Ljubljani, več sto ranjencem, ki so jih prevažali skozi Domžale, ter preživljanju desetin vojaških ujetnikov, ki so po več mesecev bivali v Domžalah.⁵⁹ Po koncu vojne so članice konference zbirale denar in delile živila ubogim v župniji.⁶⁰ Leta 1931 se je konferenca popolnoma preuredila in postala "bistveni in sestavni del dobrodelnosti v Domžalah, osredotočene v Dobrodelnem in Otroškem domu."⁶¹

Elizabetina konferenca je od leta 1931 sistematično zbirala denar za nemoteno delovanje obeh domov. Od svojih članov, v tridesetih letih jih je imela stalno okrog 160, je pobirala denar, in sicer 5 din mesečno oz. 60 din letno. Do leta 1938 so zbrali 116.487 din, kar je bilo poleg domov namenjeno tudi hrani za reveže, ki so v domova hodili na hrano.⁶² Dobrodelni in Otroški dom sta bila v tridesetih letih glavni socialni ustanovi v kraju. Namen za njuno graditev je imel Bernik že vsaj med prvo svetovno

55 Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1921, š. 16.

56 Prim. ZAL, Lju 88, ZADR, register in spisi, III, 129, 784.

57 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, prva knjiga, str. 243, 244 in *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 233, 234.

58 Prim: Stane Granda: "Krek in slovensko združništvo", v: *Janez evangelist Krek*, Slomškova založba, Maribor 1998, str. 83.

59 Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1916, š. 14.

60 V ta namen so leta 1923 porabile 9.440 din, ta znesek pa se je manjšal in je leta 1925 znašal le še dobrih 1.525 din, leta 1931 pa 122 din. Do zmanjšanja je prišlo, ker so vse finančne darove usmerili v izgradnjo Dobrodelnega in Otroškega doma. Prim. *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 102, 103.

61 *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 103.

62 Prim. prav tam str. 103.

vojno,⁶³ vendar takrat za to preprosto ni bilo zadosti denarja, ker so bili v teku drugi projekti. Industrijski kraj, kot so bile Domžale, je namreč nujno potrebovalo dom za starejše in onemogle in dom za varstvo otrok v času, ko so starši na delu v tovarni. V marcu 1929 je hranilnica in posojilnica na javni dražbi kupila posestvo z dvema hišama in gospodarskim poslopjem slavnikaškega tovarnarja Franca Cerarja v Stobu. Naslednji mesec je posestvo prodala župniji Domžale, Bernik pa je takoj pričel s prezidavo obeh domov in s prizadevanji za pridobitev dovoljenj. Za pridobitev dovoljenja na ministrstvu za prosveto v Beogradu se je mudilo, ker se je pripravljala nov šolski zakon, ki je bil bistveno manj ugoden za zasebne vrtce. Bernik se je za pomoč obrnil na posvetnega inšpektorja v Beogradu, ki mu je sporočil, da je bila vloga 24. novembra ugodno rešena in odposlana prosvetnemu oddelku v Ljubljano. Otroški dom je bil že v enem letu pripravljen do te mere, da je v decembru 1929 pričel z delom. V dobri veri, da bodo dobili dovoljenje, so v decembru blagoslovili obe stavbi, 16. decembra je otroški vrtec pričel vpisovati otroke, v januarju 1930 se je odprlo še dnevno zavetišče. 1. februarja 1930 je Bernik prejel odlok, s katerim je banska uprava na podlagi nove zakonodaje prepovedala delovanje vrtca in zavetišča. Prepoved je bila kljub silni zadregi kmalu razveljavljena, tako da sta bili obe ustanovi 20. februarja 1930 zopet odprti. V letu 1930 sta z delovanjem pričela še dom za onemogle in hirajoče in dom za nepreskrbljene otroke, vodenje vseh so prevzele šolske sestre III. reda iz Maribora. Skupaj je bilo v dveh letih za pripravo domov porabljeno več kot 1.000.000 din, ves denar je posodila posojilnica. Dolg z obrestmi so vračali z denarjem, pridobljenim preko prostovoljnih darov, vstopnin od raznih prireditvev, likvidacij in dobičkov zadrug in uprave domov. Leta 1939 je dolg znašal še 294.000 din.

Celotni dobrodelni dom je bil namenjen domu za onemogle in hirajoče, v delu stavbe je bila tudi kapela. Število oskrbovancev se je s 4 leta 1930 povzpelo na 35 leta 1939. V začetku se je v glavnem financiral s prispevki oskrbovancev ter darovi Elizabetine konference, po letu 1934 pa od oskrbovancev in prispevkov občin, iz katerih so izhajali.

Otroški vrtec je sprejemal otroke stare od 4. do 7. leta. Prvo leto je otroški vrtec skupaj z zavetiščem deloval kot zasebna ustanova, v začetku leta 1931 je bil na podlagi prošnje župniškega urada Domžale "podržavljen", s čimer je vrtcu in zavetišču pripadal denar za vodjo vrtca in staršem ni bilo potrebno več plačevati dnevno 1 din za oskrbo otroka v vrtcu oz. 0,20 din v zavetišču. Vrtec je redno obiskovalo okrog 60 otrok.

Dnevno zavetišče je imelo prostore v prvem nadstropju Otroškega doma in bilo namenjeno šoloobvezni mladini v izvenšolskem času, otrokom, ki so imeli pouk tako dopoldan kot popoldan. Število otrok je nihalo od 41 do 94. Vrtec je skupaj z otroki zavetišča vsaj dvakrat letno v društvenem domu pripravil predstave z deklamacijami, petjem in igrami, s katerim se je predstavil staršem in ostalemu občinstvu.

V otroškem domu je deloval še dom za nepreskrbljene otroke. Sprejemali so otroke od 4. do 14. leta, ki so bili v popolni in celodnevni oskrbi doma. V času obratovalnih ur vrtca in zavetišča so nepreskrbljene otroke vzgajali skupaj z ostalimi otroci. V domu je bilo v letu 1930 5 otrok, med leti 1931 do 1939 pa med 10 in 18. V začetku so denar dobivali od Elizabetine konference in Mestnega magistrata v Ljubljani, kasneje pa še od nekaterih občin in banske uprave.⁶⁴

Na koncu predstavitve Bernikovega prispevka k razvoju Domžal omenimo še tri izjemno pomembne knjige, ki popisujejo življenje na Domžalskem, vse je izdal v samozaložbi. Leta 1923 je izdal 416 strani obsežno *Zgodovino Fare Domžale* s podnaslovom: *Svojim faranom doma in ptujem v spomin na veliko dobo farne in domovinske*

63 Prim. NŠAL, Vizitacije, Domžale 1916, š. 14.

64 Prim. *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 68–102.

ljubezni. V njej je nadrobno opisal stoletni boj za ustanovitev župnije ter vso pestrost življenja v kraju od verskega življenja, društev, kulture, šolstva, gospodarstva, prometa, politike, dogajanja med 1. svetovno vojno, demografije. V letu razglasitve Domžal za trg, leta 1925, je izdal knjigo *Z nekdanje Goričice*, 190 strani, v kateri v širšem zgodovinskem kontekstu podaja drobce o sledovih verskega življenja na Goričici ter poda kratko poročilo o slavlju ob razglasitvi Domžal za trg. Leta 1939 je izdal drugo knjigo *Zgodovine fare Domžale s podnaslovom: Svojim faranom doma in na tujem v spomin na veliko dobo farne in dobrodelne ljubezni*, 300 strani. Knjiga pomeni nadaljevanje prve, obe skupaj pa predstavljata izjemen spomenik življenja ljudi v Domžalah konec 19. in začetek 20. stoletja, saj nudita dober vpogled v življenje in razvoj kraja. Imel je odličen smisel tako za zgodovino kot urejenost in imel bogat in urejen župnijski arhiv, kar so ob vizitacijah škofje večkrat pohvalili. Žal se je nekaj tega gradiva uničilo med vojno, pa tudi nekateri njegovi nasledniki niso imeli takšnega čuta za tovrstno dejavnost.

Zaradi odličnega vodenja župnije si je Bernik leta 1916 pridobil častni naziv duhovnega svetnika, med duhovniki pa je veljal za enega najbolj delavnih duhovnikov ljubljanske škofije, velik ugled in zaupanje pa je užival tudi v vrhu ljubljanske škofije.⁶⁵ Deloval je v duhu katolicizma svoje dobe in si nenehno prizadeval, da bi Cerkev približal svojim župljanom, ter jih "obvaroval" pred ostalimi "konkurenčnimi" nazori.⁶⁶

Vsa ta bogata dejavnost se je radikalno prekinila ob pričetku druge svetovne vojne. Bernika je tako kot vse duhovnike na področju škofije, ki so ga zasedli Nemci, doletela usoda izgnanca. Dne 4. junija 1941 ga je gestapo aretirala⁶⁷ in pregnal v Mengeš, kjer je bilo eno od zbirnih središč za pregnane duhovnike z Gorenjske. En mesec so okrog 30 duhovnikov zadrževali v prostorih samostana usmiljenk. Dne 30. junija so bil ti v glavnem prepeljani v Škofove zavode v Šentvid nad Ljubljano, Bernik in njegov nečak skladatelj Anton Dolinar pa sta dobila dovoljenje za preselitev v Ljubljano.⁶⁸ V času, ko bil begunec v Ljubljani, je stanoval na Janševi⁶⁹ in leta 1944 v cerkvi sv. Jožefa praznoval zlato mašo. V času begunstva je hudo zbolel, tako da je njegovo življenje viselo na nitki in je bil ta čas oskrbovan v Leonišču.⁷⁰ Po koncu vojne se je agonija nadaljevala. Šele 31. avgusta 1945 je od notranjega ministrstva dobil pristanek, da se je vrnil v Domžale.⁷¹ Nova ljudska oblast, ki je zase zadržala monopol nad kulturnim, društvenim in gospodarskim življenjem, mu seveda ni pustila, da bi nadaljeval delo izpred vojne. Opravljal je lahko le strogo verska opravila in poučeval verouk, od vse bogate društvene dejavnosti je nekaj časa delovala le še Marijina družba.⁷² Poleg tega je bil še hudo bolan, tako da je

65 To je razvidno iz rešitev vizitacij, kjer sta mu tako Jeglič kot Rožman vedno namenila laskave besede. Jeglič je pohvale o njem večkrat zapisal tudi v svoj dnevnik (prim. NŠAL, zapuščina škofa Jegliča, dnevnik, 10. 7. 1905, 29. 5. 1916). Redne in dobre odnose je imel tudi s svojim sošolcem, generalni vikarjem (1930–1945) Ignacijem Nadrahom, ki je imel velik vpliv na Rožmana. Izjemno ga je cenil tudi Anton Vovk.

66 Stalno je spremljal razvoj liberalcev in socialdemokratov v kraju. Neprestano si je prizadeval tudi za čim večji krog bralcev katoliških časopisov in revij in bdel nad "konkurenco". Ob vizitaciji leta 1905 je zapisal: "Žalibog prihaja v ta kraj tudi nekaj izvodov "Sl. Naroda". Podpisani ve za 4 izvode, pa proti temu za sedaj ne more nič narediti. Naročniki so zgolj taki, ki bi se za beneficijataovo besedo glede "Naroda" ne zmenili."

67 Prim. Stane Stražar: *Domžale mesto pod Goričico*, str. 525.

68 NŠAL, zapuščina Jožefa Pogačnika, Beleške o razmerah med vojno, 1941, str. 6.

69 NŠAL, Škofijski odbor za pomoč duhovnikom beguncem, seznam pregnanih duhovnikov ljubljanske škofije, š. 3.

70 Prim. NŠAL, zapuščina Antona Vovka, pridiga ob smrti Franca Bernika, š. 80.

71 Prim. NŠAL, zapuščina Antona Vovka, Pristanek oblasti, sezname prošnje, dopisi, š. 74.

72 Prim. Kronika Marijine družbe v Domžalah, leta 1945–1947, kronika se nahaja v župnišču Domžale.

večkrat omedlel na cesti ali med mašo. Umrl je 5. novembra 1948, dva dni zatem so se od njega poslovili njemu tako ljubi "Domžalci". Na pogrebu mu je še zadnjič kljub neodobravanju lokalnih oblasti zaigrala domžalska godba, s katero je vsa leta tako dobro sodeloval. Zaključimo z besedami takratnega pomožnega škofa Antona Vovka, ki je vodil pogreb in med drugim izrekel naslednje besede: "Zrušil se je vogelni kamen domžalske župnije, ugasnil je lep svetilnik ljubljanske škofije, ko je umrl Vaš župnik in duhovni svetnik, zlatomašnik Franc Bernik. Omahnil je novozavezni Mojzes, ki Vas je, dragi domžalski farani, vodil nad 45 let tako, da bi Vas nihče bolj blagoslovljeno in uspešno ne mogel voditi./.../ Bil je vogelni kamen vsemu delu in razvoju župnije. Bil je svetilnik ljubljanske škofije. Desetletja je slovel med duhovščino za najbolj delavnega duhovnika škofije."⁷³

⁷³ Prim. NŠAL, zapuščina Antona Vovka, pridiga ob smrti Franca Bernika, š. 80.